

Vår egen tids bibelkritiker indelas ibland i "maximalister", som tenderar att sätta tilltro till själva texten, och "minimalister", som är skeptiska och kräver arkeologiska belägg. Begreppen avser givetvis vetenskapliga, inte personliga förhållningssätt. Om man projicerade denna lite förenklade dikotomi på två av de här omtalade 1700-talsforskarna kunde man kanske hävda att medan en maximalist som Dom Calmet bars av en strävan att alltid tolka Bibelns berättelser positivt och finna så många belägg för "Bibelns sanning" som möjligt, var en minimalist som Madame Du Châtelet snarast håfullt inställd till de ålderdomliga texterna. Det är oklart om hon tillmäter Bibeln någon sanningshalt över huvud taget eller ens anser detta vara värt att fundera över. I varje fall är hon främmande för tanken att man där skulle kunna finna några allttjämt giltiga etiska principer. Hon nalkas inte Bibeln på ett källkritiskt och historiskt medvetet sätt utan går direkt i närkamp med den värld som skildras. Men denna, man frestas säga ungdomliga "näsvishet" och brist på distans måste sättas in i ett tidsperspektiv. På 1700-talet hade konflikten mellan kyrkan, med dess anspråk på att ensam avgöra vad som var sant och rätt, och dem som ifrågasatte detta vidgats och fördjupats ytterligare i förhållande till vad som gällt under reformationstidevarvet. Föga underligt då om den allttjämt mycket mäktiga kyrkans fiender förhöll sig som uppstudsiga tonåringar mot hävdvunna auktoriteter. Det var ännu inte läge att visa tolerans mot intoleransen och anlägga senare tiders historiska betraktelsesätt.

Boken illustreras av porträtt av Madame Du Châtelet och Voltaire och en litografi föreställande Cirey. Man kan vidare studera valda sidor ur Paris-, Bryssel- och Troyes-manuskripten. Därpå följer ett litet "Calmet-album". Utöver en bild föreställande den lärde munken och några sidor ur hans *Commentaire* ingår en lång svit planscher föreställande påstådda avrätningsmetoder i det gamla Israel. Flertalet av dessa är på ytterst svaga indika-

tioner uppdyktade av Dom Calmet och saknar egentlig relevans i sammanhanget.

Sidhänvisningarna hade behövt en extra översyn, då omredigeringar på slutet tycks ha föranlett vissa förskjutningar i sidbrytningen. Det finns också en del luckor i indexet.

Otvivelaktigt har vi här en värdefull genomlysning av en tidig och färgstark "avvikare" inom den bibelkritiska traditionen, som nu gjorts tillgängligt i en utgåva som kommer att stå sig under lång tid. Bertram Eugene Schwarzbach har utfört ett mycket tålmodskrävande arbete, "*un travail de bénédictin*", som utan alla jämförelser i övrigt gör honom till en värdig utmanare av Dom Calmet, i ett annat register än Madame Du Châtelet. Det kan vara svårt att avgöra om den något omständliga stilen är ett personlighetsdrag eller ett utflöde av den mångåriga forskningsinsatsen. Hur som helst så riskerar den detaljerade faktaredovisningen och den nyanserade utvärderingen av alla iakttagelser ibland att motverka klarheten och överskådligheten. Men likt en driven föreläsare frigör sig Schwarzbach emellanåt från sin egen metodologiska tyngd och anslår en ton av lättsamt och ibland rentav övertydligt "kåserande". Och utgivarens entusiasm för sin uppgift och osvikliga forskarglädje smittar av sig. Den omfattande lärdomen förenas på ett lyckosamt sätt med humor och värme – kärleken till både Voltaire och Émilie lyser igenom –, vilket gör att man trivs i hans sällskap och inte frestas ge upp under den stundtals mödosamma resan från pärm till pärm.

Sven Björkman

Charlotta Dohlvik, Jenny Johansson & Christian Penalva (red.), *1700-talets Göteborg* (Göteborg: Göteborgs stadsmuseum, 2010). 112 s.

1700-talets Göteborg är en liten antologi från Göteborgs stadsmuseum som trots det korta

formatet ger en fyllig bild av 1700-talet. I fem kapitel avhandlas idéströmningar, konst, internationell handel, lokal handel och stadens sociala struktur. Titeln är visserligen *1700-talets Göteborg*, men staden Göteborg är egentligen bara en gemensam utgångspunkt för diskussioner av större sammanhang. Gemensamt för samtliga bidrag är att Göteborg var en kosmopolitisk stad. Det var till Göteborg lyxvaror från kolonierna kom, och också nya tankar och idéströmningar.

De nya idéströmningarna funderar Kristian Petrov över i "Frihetens tveljus: om 1700-talets förflutna framtid". 1700-talet var upplysningens tidevarv, med honnörsord som förnuft, framsteg och frihet, men det fanns också en baksida som skulle kunna sammanfattas som likriktning, disciplinering och exkludering. Ur dessa drar Petrov linjer fram till 1900-talets övergrepp mot de mänskliga rättigheterna – som ändå trots allt till slut får sammanfatta 1700-talets idéer.

Om de som exkluderades från mänskliga rättigheter skriver Klas Rönnbäck om i "Från Saint Domingue till Göteborg – kolonialvaror och konsumtion i 1700-talets Sverige". Rönnbäck visar hur Sverige genom den ökande handeln med kolonialvaror, som ofta kom via den stora hamnen i Göteborg, kom att bidra till exploateringen av slavar i de amerikanska plantagerna. Även på hemmaplan fick kolonialhandeln betydelse och blev föremål för ett antal handelspolitiska experiment med merkantilistiska förtecken.

Vad porträtt säger om konstruktionen av kön och hur porträttmålaren gick från att vara hantverkare till att vara konstnär under 1700-talet är temat i Anna Lena Lindbergs bidrag "Direktören på duken: om ett porträtt av Ulrica Fredrica Pasch". Den nya identiteten blev manligt kodad, vilket i förlängningen ledde till att kvinnor stängdes ute från utbildning och institutioner, vilket speglar de större samhällseliga förändringar som brukar kallas moderniseringsprocessen.

Om Göteborgs hamns betydelse på en mer lokal nivå handlar Pia Lundqvists artikel "handel och lurendrejeri i det sena 1700-talets Göteborg". De varor som kom till Göteborg skulle säljas vidare och staden utgjorde en viktig ekonomisk knutpunkt för den omgivande landsbygden. De importerade varorna omfattades emellertid av en mängd regleringar, vilket gav upphov till en intensiv illegal handel som pågick parallellt med den legala. Lundqvist betonar också gårdfarihandlarnas betydelse i att länka ihop den agrara och den urbana ekonomin, och hur handeln öppnade för att fler fick tillgång till varor som förut varit förbehållna ett fåtal.

I den sista texten får staden själv stå i centrum. I "Göteborg – från slutna stad till slutna stadsdelar?" diskuterar Christer Ahlberger varför Göteborg blivit en stad som ofta beskrivs som den mest segregerade i Skandinavien. En stor del av förklaringen, menar Ahlberger, ligger i Göteborgs funktion som hamnstad. Den handlande överklassen i Göteborg var inte bara exceptionellt rik, utan kom till stor del utifrån, ofta från andra länder, vilket gjorde att den snarast fick ett kolonialt förhållande till underklassen. De sociala motsättningar en sådan struktur skapade, fick en säkerhetsventil genom de av handelshusen finansierade "göteborgskalasen"; något som kan vara ursprunget till den så kallade göteborgsandan.

En antologi som den här, med en stad som utgångspunkt, blir av naturliga skäl en aning spretig, men också mycket underhållande genom blandningen av högt och lågt och olika teoretiska perspektiv. I det här fallet är också upplägget genomtänkt, med ett slags trattform, där kopplingen till Göteborg i de inledande artiklarna är ganska lös, för att i de sista ha ett klart fokus på staden. Formatet är litet och behändigt, och artiklarna lättlästa och informativa. Att på det här sättet sammanställa populärhistoriska artiklar av kvalificerade forskare, är ett trevligt initiativ från Göteborgs

stadsmuseum, som gärna fler stadsmuseer får ta efter.

Brita Planck

Vidar Enebakk & Nils Voje Johansen, *Christopher Hansteens annus mirabilis: reisen til London og Paris 1819* (Oslo: Forum for universitetshistorie, 2011). 80 s.

Universitetet i Christiania (Oslo), opprettet tre år før løsrivelsen fra Danmark i 1814, var i nesten hundre og femti år Norges eneste universitet. I forbindelse med tohundreårsjubileet ble det etablert et eget Forum for universitetshistorie, med en rekke fulltidsansatte og eksternt tilknyttede forskere. Hovedresultatet ble nibindsverket *Universitetet i Oslo 1811–2011*, utgitt høsten 2011. Men Forumet har også drevet flere relaterte prosjekter. Ett av disse har vært restaurering og formidling av historien til Observatoriet som ble oppført i 1830-årene og som huset landets første professor i astronomi, Christopher Hansteen (1784–1873).

Hansteen er en kjent skikkelse i norsk vitenskapshistorie, og innen geomagnetismeforskningens historie har han satt spor etter seg også utenfor landets grenser. Hans kanskje mest kjente bedrift er en ekspedisjon til Sibir i årene 1828–1830, hvor han jaktet på en magnetisk nordpol nummer to, som ifølge hans teori skulle befinne seg i denne lite utforskede delen av verden. Teorien står beskrevet i verket *Untersuchungen über den Magnetismus der Erde* og et tilhørende *Atlas zum Magnetismus der Erde* fra 1819, hvor Hansteen sammenfattet all tilgjengelig litteratur og empirisk kunnskap vedrørende jordens magnetisme. Blant hans viktigste inspiratorer finner vi Edmond Halley, Johan Carl Wilcke og Alexander von Humboldt.

Vidar Enebakk og Nils Voje Johansen har i sin publikasjon beskrevet Hansteens "forunderlige år" 1819. Undertittelen "Reisen til

London og Paris" er kanskje ikke helt dekkende: boken gir dels en sammenfatning av geomagnetismens historie som forskningsfelt, dels en bokhistorisk gjennomgang av tilblivelseshistorien til *Magnetismus der Erde* og endelig en oversikt over Hansteens teorier og måleprosedyrers virkningshistorie. Vi blir også orientert om en reise til Stockholm høsten 1817 samt reiser til København våren 1817 og vinteren 1819/1820 – alle tilsynelatende svært viktige i denne sammenheng. Midt inne i alt dette kommer altså reisen til London og Paris, fra avreisen i Christiania 28. juni 1819 til hjemkomsten i begynnelsen av oktober samme år, en beskrivelse som kun fyller rundt 18 sider.

Reisen til London og Paris fremstår fremfor alt som en lanseringsreise. Hansteen ønsket å promotere et bokverk og en ny metode for å måle magnetfeltets styrke. Selv om det siste var noe nytt, peker begge deler bakover, mot 1600- og 1700-tallets måleserier og teorier. Forfatterne peker således på at Hansteens målinger av magnetfeltets styrke i London og Paris har paralleller i 1700-tallets lengdegradsmålinger mellom *Greenwich Observatory* og *Observatoire de Paris*. Men Hansteen ønsket også å vinne anerkjennelse for et tredje moment: en ny metode å måle lengdegraden til havs. Her var det ikke magnetfeltets styrke som skulle måles, men deklinasjonen, det vil si kompassnålens avvik fra geografisk nord. Dersom navigatøren bare kjente deklinasjonen og breddegraden (begge deler var relativt uproblematisk å måle, selv i åpen sjø), kunne han avlese på Hansteens kart over deklinasjoner hvor langt øst eller vest skipet befant seg. Enebakk og Voje Johansen minner oss om at dette var en særdeles viktig begrunnelse for Hansteens studier av jordmagnetismen. Fremdeles et halvt århundre etter at Harrisons kronometer hadde gjort det mulig å måle lengdegraden med stor nøyaktighet, var teknologien så lite utbredt at jordens sjøfolk etterspurte andre og billigere metoder.

Med Hansteens geomagnetiske bok- og kartverk befinner vi oss fremdeles i "det lange